

De machtige Johanna en Margaretha

Twee zusters voerden van 1214 tot 1278 onafgebroken het bewind over de rijke graafschappen Vlaanderen en Henegouwen. Ze waren de spil waar cultuur, politiek en economie om draaiden. Toch vindt men in de geschiedenisboeken daarvan nauwelijks sporen terug. **Thera Coppens** vindt dat onterecht. Zij dook voor haar nieuwste boek in de kronieken om de levens van beide vrouwen te reconstrueren.

Op Aswoensdag van het jaar 1200 legde in de hofkerk van de burcht in Brugge zowel de schatrijke graaf Boudewijn IX van Vlaanderen en Henegouwen als zijn gemalin Maria van Champagne de kruisvaartgelofte af. Boudewijn had met de doge van Venetië afgesproken dat hun gezamenlijke oorlogsvloot in 1202 naar het Heilige Land zou afvaren.

Toen de voorbereidingen van de Vierde Kruistocht in volle gang waren, bleek echter dat Maria weer zwanger was (een jaar eerder had ze hun dochter Johanna ter wereld gebracht en ze had al diverse miskramen gehad). Boudewijn wilde dat ze in Gent de bevalling zou afwachten voor ze haar gelofte gestand deed. Hij vertrok na Pasen 1202 aan het hoofd van een onafzienbare menigte kruisridders, voetvolk, valkeniers, troubadours

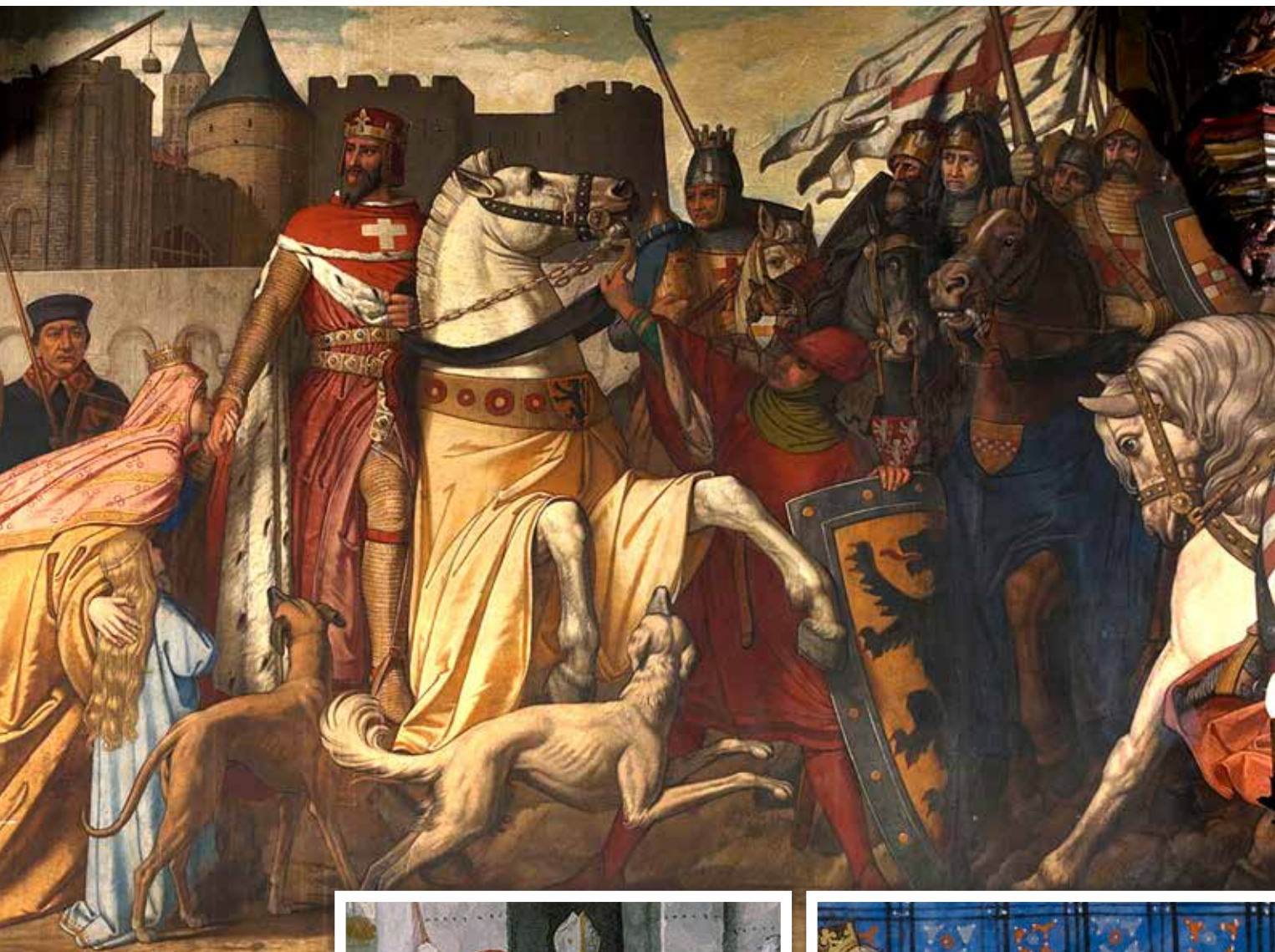
en avonturiers. Maria kreeg op 2 juni in het Gravensteen in plaats van de zoon en opvolger waarop ze hoopten, weer een dochter: Margaretha. Ze was bitter teleurgesteld. Pas anderhalf jaar later ontving ze bericht uit Constantinopel, de stad aan de Bosporus die haar man met de Venetianen had veroverd: na de winter zou hij met zijn ridders naar Akko in het noorden van het koninkrijk Jeruzalem oprukken, en daar moest zijn vrouw zich bij hem voegen.

Toen Maria na een reis van meer dan acht maanden uitgeput van de ontberingen in Akko aankwam, bleek Boudewijn nog in Constantinopel, waar de kruisridders hem hadden gekozen tot keizer van het Latijnse Rijk, ruwweg het huidige Noord-Turkije en Griekenland. Op 16 mei 1204 was hij in de Aya Sophia gekroond tot keizer Boudewijn I. De pest die in Akko heerste, kreeg Maria echter te pak-

ken en ze overleed er in de burcht van de Hospitaalridders. Een jaar later verdween keizer Boudewijn I nadat hij door zijn Bulgaarse vijanden zwaargewond was weggevoerd.

Opgevoed in Parijs

Johanna en haar zusje Margaretha waren wees geworden. De keizersdochters droegen tot hun dood de titel prinses van Constantinopel; Johanna erfde als oudste de troon van Vlaanderen en Henegouwen. De gravinnetjes vormden een deerniswekkende prooi voor vorsten die het op hun macht en rijkdommen hadden gemunt. Om te voorkomen dat ze met een van zijn vijanden zouden trouwen, haalde hun leenheer, de Franse koning Filips II Augustus, de zusjes tot woede van de Gentenaren naar Parijs, waar ze in het Palais Royal een intellectuele en hoofse opvoeding kregen.

▲ De schatrijke Boudewijn van Vlaanderen gaat in 1202 op kruistocht. Zijn dochter Johanna en zijn vrouw Maria, zwanger van de tweede dochter Margaretha, blijven tot de bevalling in Gent. Maria zal hem later volgen.

Schilderij van Jan Swerts uit 1849, Stadhuis Kortrijk.

► Huwelijk van Johanna met Ferrand (manuscript ca. 1470). Daarnaast: de Franse koning Philippe Auguste voert na de Slag bij Bouvines de gevangen genomen Ferrand af naar het Louvre (manuscript ca. 1375).

Toen Johanna twaalf jaar was, koos de koning een echtgenoot voor haar: de 25-jarige Portugese prins Ferrand. In januari 1212 werd het huwelijk ingezegend. De trotse nieuwe graaf vertrok met zijn bruidje én haar zusje richting Vlaanderen. Margaretha werd voor haar

opvoeding toevertrouwd aan de 40-jarige Bouchard van Avesnes, een voornaam Henegouws edelman.

Onderweg naar het noorden bleek dat Filips II Augustus zich meester had gemaakt van Artesië (Artois), het gebied met de welvarende stad Sint-Omaars

(Saint-Omer) dat Johanna van haar vader had geërfd. Ferrand leek naïef maar ontpopte zich nu als een gevaarlijk leenman. Hij riep alle vijanden van de Franse koning onder wie graaf Willem I van Holland, de Engelse koning Jan Zonder Land en keizer Otto IV van het Rooms-

Duitse Rijk op tot de strijd. Tevergeefs: de Slag bij Bouvines op 14 juli 1214 draaide uit op een verpletterende nederlaag voor Ferrands coalitieleger. Hij werd zelf opgesloten in een kooi en onder gejoel van de Parijzenaren naar de kerker van het Louvre gebracht. Zijn mooie jonge vrouw Johanna wierp zich op de knieën voor de koning en smeekte hem om vergiffenis, maar Filips II liet zich niet vermurwen. Ferrand zou twaalf jaar in de Tour Neuve gevangenzitten.

Noodkreet naar Innocentius

Zo begon Johanna op haar veertiende aan haar zelfstandig bewind en haar eerste zorg gold het lot van Margaretha. Haar mentor bleek een roofdier: hij had het tienjarige meisje ontvoerd en gedwongen met hem te trouwen. Johanna zond een noodkreet naar paus Innocentius III. De overweldiger van haar zusje was tot subdiaken gewijd; de Heilige vader nam deze schending van het celibaat hoog op. Hij slingerde zijn banvloek naar de heer van Avesnes en verklaarde het huwelijk ongeldig. Bouchard trok zich er niets van aan. Pas rond 1222, toen Margaretha al drie bevallingen achter de rug had, slaagden Johanna's soldaten er eindelijk in haar uit handen van Bouchard te

bevrijden, toen hij op pelgrimstocht naar Rome was. Twee zonen waren in leven gebleven: Jan en Boudewijn van Avesnes. De diepe haat die Margaretha jegens hun vader koesterde, droeg ze op hen over. De nu 21-jarige Margaretha van Constantinopel hertrouwde met Willem II van Dampierre. Het paar vestigde zich in het graafschap Champagne waar Willem connétable (opperbevelhebber) was. Ze kregen twee dochters en drie zonen.

Morren over het gezag van een vrouw

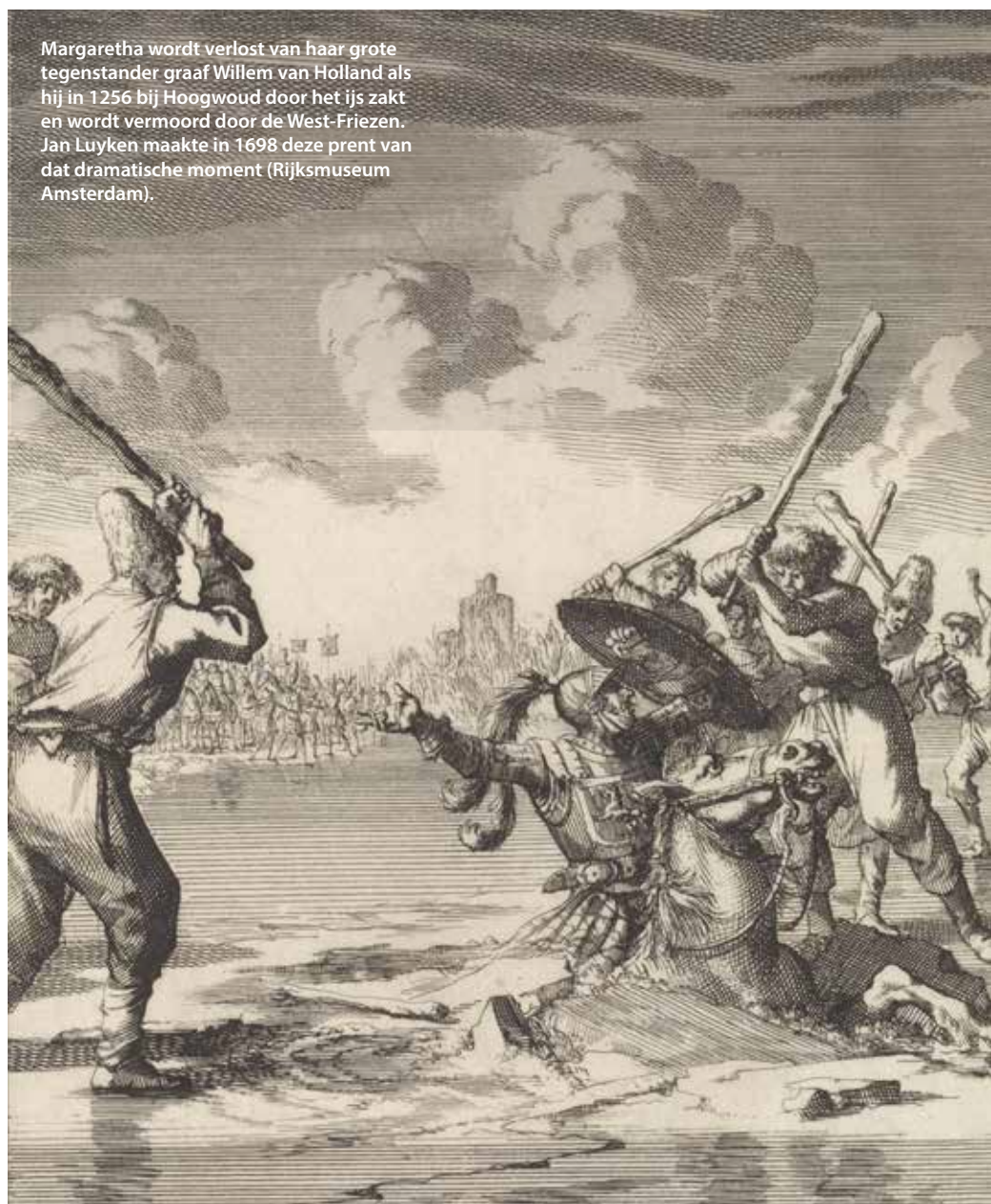
De mannelijke onderdanen van gravin Johanna beschouwden het als een vernedering dat ze zich moesten onderwerpen aan het gezag van een vrouw. Ze hoopten op de terugkeer van graaf Ferrand. In 1226 slaagde Johanna erin om haar man tegen betaling van een torenhoog losgeld vrij te kopen. Zodra hij fysiek hersteld

was van zijn verblijf in de Parijse gevangenis liet hij de politiek weer aan zijn vrouw om wraak te nemen op wie er zijns inziens maar zijn eer had geschonden tijdens zijn afwezigheid. Hij overleed in 1233.

In de hoop nog een zoon te baren, hertrouwde Johanna met de edelman Thomas van Savoie, een man die van feesten aan buitenlandse hoven hield en nauwelijks mee regeerde. Maar er kwam geen zoon. Johanna stierf in 1244. Haar zuster erfde de troon van Vlaanderen en Henegouwen. Weer moesten de onderdanen zich morrend aan een vrouw onderwerpen. De 42-jarige Margaretha was inmiddels weduwe geworden. Ze schonk de oudste zoon uit haar tweede huwelijk, Willem van Dampierre, min of meer voor de sier de titel graaf van Vlaanderen (dit stond beter tijdens zijn kruistocht), maar ze wilde tot haar dood

Margaretha van Constantinopel en Willem II van Dampierre (afbeelding uit Flandria illustrata, 1641).

Margaretha wordt verlost van haar grote tegenstander graaf Willem van Holland als hij in 1256 bij Hoogwoud door het ijs zakt en wordt vermoord door de West-Friezen. Jan Luyken maakte in 1698 deze prent van dat dramatische moment (Rijksmuseum Amsterdam).

toe zelf het bewind blijven voeren. De gehate en slecht behandelde zonen uit haar eerste huwelijk, Jan en Boudewijn van Avesnes, legden zich hier echter niet bij neer en eisten de erfenis op.

De Slag bij Westkapelle

Margaretha's vijanden maakten handig gebruik van deze vete. De graven van Holland probeerden al jaren tevergeefs zich meester te maken van de Zeeuwse bezittingen van de Vlaamse gravinnen. Onder de ambitieuze Hollandse graaf Willem II brak de strijd pas goed los. Hij huwde zijn zuster Aleid uit aan Margaretha's zoon – en aartsvijand – Jan van Avesnes. In november 1248 werd Willem II in de dom te Aken gekroond tot rooms-koning van het Duitse Rijk; zodra de paus hem zou kronen, werd hij keizer. Zo'n machtig vorst durfde niemand te dwarsbomen en dat wist Willem. Hij verklaarde Margaretha vervallen van haar Zeeuwse én Henegouwse bezittingen.

Woedend rustte ze in korte tijd een oorlogsvloot uit, die in 1253 op de Zeeuwse kust bij Westkapelle afstevende. Spionnen hadden de Hollandse vijand echter gewaarschuwd voor het naderende gevaar en de soldaten van de gravin werden op het strand massaal afgeslacht. Haar zonen Gwijde en Jan van Dampierre werden krijgsgevangen gemaakt. Ze zouden drie jaar lang vastzitten.

Margaretha verwachtte dat de rooms-koning een losprijs zou vragen, zoals gebruikelijk, maar Willem II had er plezier in haar te treiteren en liet de twee geestelijken die voor haar onderhandel-

Woedend rustte ze in korte tijd een oorlogsvloot uit, die in 1253 op de Zeeuwse kust bij Westkapelle afstevende

den bungelen. De gravin was echter een felle volhouder, wat haar de denigrerende bijnaam De Zwarte Margriete had bezorgd. Niemand gaf een cent voor haar moederliefde, maar voor de kinderen van haar tweede man zorgde ze goed. Hoe tijdgenoten haar zwartmaakten, blijkt uit de kroniek van de Engelse benedictijnermonnik Matthew Paris (1200-1259), die haar wreed laat zeggen dat het lot van haar vastgezette zonen haar beleid niet zal hinderen: 'Wurg ze, wrede beul, en maak er een maaltijd van, de een gekookt met peper en de ander aan het spit,

Johanna van Vlaanderen, standbeeld in het begijnhof dat ze in 1238 stichtte te Kortrijk (UNESCO werelderfgoed).

gekruid met knoflook.'

Margaretha greep opnieuw naar de wapenen tegen de graaf van Holland, maar toen gebeurde iets onverwachts: Willem II wilde voor hij naar Rome vertrok om zich tot keizer te laten kronen, de rebelse West-Friezen onderwerpen en dat werd hem fataal. In januari 1256 zakte hij tijdens een veldtocht bij Hoogwoud (nabij Alkmaar) door het ijs en werd gedood.

Afgezet

Margaretha was ineens bevrijd van haar grootste vijand maar moest vervolgens accepteren dat de paus haar leenheer, de Franse koning Lodewijk IX de Heilige,

aanwees als arbiter. Hij liet alle verbeurdverklaringen van Willem II vervallen maar splitste wel uit machtspolitieke overwegingen haar gebied op: Jan van Avesnes kreeg Henegouwen, Gwijde van Dampierre erfde Vlaanderen. Margaretha beet zich echter vast in de macht. In Henegouwen bleef ze op de troon tot haar dood, maar in Vlaanderen liep het anders: in 1278 vond zoon Gwijde, 52, het genoeg. Margaretha was 76 jaar, vrouwen werden destijds gemiddeld half zo oud. Ze had 34 jaar geregeerd, maar nu zette Gwijde haar af, tegen haar zin. De kroon

17de-eeuwse afbeelding van Margaretha van Vlaanderen, door Jan Meyssens.

moest uit haar handen worden gerukt. Op 11 december 1278 legden de edelen van Damme de eed van trouw af aan Gwijde, die vervolgens met een schitterend gevolg langs de Vlaamse steden trok en op 30 december in Gent gekroond werd.

Margaretha stierf in 1280 en vond haar graf in de abdijkerk van het cisterziëncer nonnenklooster in Flines, een van de ruim driehonderd religieuze instellingen die ze had gefinancierd.

De grenzen die de twee vrouwen hadden bevochten, werden binnen een eeuw weggevaagd: Vlaanderen en Henegouwen gingen op in het Bourgondische rijk. De culturele erfenis van Margaretha en Johanna leeft echter nog steeds. *Van den Vos Reynaerde* is tijdens Johanna's bewind geschreven. Aan Margaretha's hof werkte de schrijver van *Floris ende Blancefleur*, aan het hof van haar schoondochter Aleid schreef Jacob van Maerlant zijn beroemde werken. De Vlaamse halletorens (belforts), de begijnhoven en geïllumineerde handschriften overleefden de eeuwen.

VERDER LEZEN

► **Thera Coppens** is schrijfster van historische biografieën. Van haar verschijnt in november bij Meulenhoff *Johanna en Margaretha van Vlaanderen, prinsessen van Constantinopel*.